

УВОД

ПОЗНАТИЯТ И НЕПОЗНАТИЯТ КОЛЕЖ

През учебната 2013–2014 г. две образователни институции честваха 150-годишнината от основаването на Робърт колеж в качеството на негови легитимни наследници. Разкрит през 1863 г. в Цариград като мъжки колеж, през 1932 г. президентът му поема ръководството и на Американския девически колеж, основан съответно през 1871 г. Двата колежа запазват формалната си самостоятелност до 1958 г., когато се сливат и придобиват общ Съвет на настоятелите. Поради недостиг на финансови средства и спецификата на турското законодателство, което не позволява функциониране на чуждестранни висши училища на територията на Република Турция, през 1971 г. Съветът на настоятелите предоставя на турската държава сградния фонд на мъжкия колеж, който се използва за новосформирания държавен университет, наречен Босфорски (Boğaziçi Üniversitesi), а в сградния фонд на Девическия колеж двата слети колежа се преобразуват в Смесена частна американска гимназия, която запазва емблематичното наименование Робърт колеж (Özel Amerikan Robert Lisesi). Преподавателският състав от бившите колежи е ангажиран и в двете новосформирани учебни заведения, благодарение на което добрите образователни традиции и високи учебни стандарти се предават и запазват и в наследниците.

Зад тази история се крие, разбира се, много по-пространен, многопластов и нюансиран исторически процес, който винаги е пораждал изследователски интерес заради неоспоримия факт, че

Робърт колеж се е наложил през годините като еталон за висококачествено образование, а мнозина негови възпитаници са се изявили като професионалисти и лидери. Нещо повече, Робърт колеж не просто е образователна институция – той се утвърждава като обществена институция, чието значение надхвърля социокултурните рамки, в които обикновено остават ограничени функциите на едно учебно заведение. В определени исторически моменти той се превръща в политически фактор, поставящ на изпитание не една и две страни, и това обуславя специфичното му място в историята на региона.

Ако се пренесем в края на XIX век, откогато датира една рекламна брошура на колежа, озаглавена „Защо трябва да проявя интерес към Робърт колеж?“ (*Why Should I Interest Myself in Robert College?*), можем да прочетем следните аргументи: „защото е принципно християнски колеж, в никакъв случай сектантски...; защото е американски колеж, плод на американската филантропия и усърдие...; защото е в Цариград, един от най-важните регионални центрове...; защото вече е придобил висока репутация като учебно заведение...; защото има здрава основа, върху която да се надгражда...; заради това, което вече е постигнал...; защото е дал християнско образование на стотици младежи, които един ще бъдат водачи на народите си...“¹

Всъщност, използвайки матрицата на тази брошура, можем да отговорим на въпроса „Защо трябва да проявяваме интерес към историята на Робърт колеж?“ по следния начин: защото от самото си основаване и през историята си колежът впечатлява със своята уникалност. Макар и по презумпция да е християнски и американски (с други думи, иманентно протестантски), колежът се прославя преди всичко като учебно заведение с високи академични стандарти, предоставящо несравними възможности за интелектуално развитие и личностно израстване на представители на народи, които в определен исторически момент имат нужда точно от това. Колежът, за който се смята, че е първият от този тип, основан извън пределите на Съединените щати, действително е разкрит като християнски

¹ CU-RBML, Robert College Records MS # 1445, Series XI, folder 20.

и американски, той е възприеман като такъв в самата Америка, но в нашия регион той е известен чисто и просто като Робърт колеж. Зад това неутрално наименование „християнското“ и „американското“ остават на заден план за сметка на „академичното“ – това, което в крайна сметка се цени най-много от хората тук. Друг е въпросът, че „академичната“ репутация на колежа в голяма степен се дължи и се гради на „християнския“ дух и „американския“ либерализъм, вътъкани в неговите образователна концепция и практика.

Робърт колеж е основан в Цариград, столицата на Османската империя, който заради стратегическото си географско положение винаги е бил зона на контакт и сблъсък между Изтока и Запада, между християнството и исляма, между традиционализма и модерността, между консерватизма и либерализма. Колежът е основан в годините след Кримската война (1853–1856), когато самата Османска държава вече е приета за пълноправен член на т.нар. Европейския концерт.² С други думи, колежът е основан в политическо време, облагодетелстващо го да изиграе немаловажна роля в последните епизоди от османския исторически сериал. Заченат с финансовата помощ на нюйоркския богат търговец и щедър благодетел Кристофър Робърт (поч. 1878) и с просветителския плам на бившия мисионер Сайръс Хамлин (поч. 1900), и двамата ревностни протестанти, колежът въплътява образователни идеали, които са предизвикателство не само за функциониращите в региона учебни заведения, но и за идеологиите, които османските власти се стремят да наложат в обществото, в частност и чрез образованието.

Основателите и ръководителите на Робърт колеж, както и изследователите на историята му винаги са си давали ясна сметка за неговото уникално място в историята на региона. И едните, и другите са написали стотици страници, в които разкриват различни аспекти от тази уникалност и изграждат словесния образ на една институция,

² Roderic Davison, „Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesi“. – In: *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, eds. Halil İnalçık and Mehmet Seyitdanlıoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 294.

чиято история, колкото и да е разказвана и преразказвана, все още крие доста неизвестни, част от които тази книга се опитва да разбули, разлиствайки страниците на недокоснати досега архиви.

Наличните изследвания върху историята на Робърт колеж следват основно свидетелския разказ в публикуваните мемоари на ръководителите на колежа и в по-малка степен на неговите преподаватели и възпитаници. Ранната история на колежа е позната преди всичко от мемоарните книги на неговия основател и пръв президент Сайръс Хамлин (1863–1877),³ както и от мемоарите на втория му президент, който може би е и най-познат и емблематичен, Джордж Уошбърн, директор на колежа между 1872 и 1877 г., замествайки ангажирания по това време с други дела Хамлин, и президент в периода 1877–1903 г.⁴ Увлекателно написаните мемоари на Уошбърн, които разкриват в живи краски историята на колежа, неслучайно са преведени и на български. Трябва да се отбележи обаче, че българският превод, който при това се използва предимно в българските изследвания, не е пълен, а подборен „с оглед най-вече на сведенията за българската и балканската история“.⁵ В българския превод не са включени предговорът на автора от оригиналното издание, както и цели две глави, а в преведените глави липсват цели пасажии, в много от тях е преведено само началото, докато продължението остава „скрито“ в многоточия. Доколко подобен подборен превод може да е полезен за научни изследвания е спорно, защото все пак в изключенията от превода части също се съдържат някои ценни сведения. Ето защо в настоящото изследване използваме както българския превод, така и оригиналния текст, когато се цитират места от отпадналите части или пасажии или когато има фактологични несъответствия между оригиналния текст и превода.

³ Cyrus Hamlin, *Among the Turks* (New York: Robert Carter and Brothers, 1877); Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (Boston–Chicago: The Pilgrim Press, 1893).

⁴ George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College* (Boston: Houghton Mifflin, 1909).

⁵ Джордж Уошбърн, *Петдесет години в Цариград (Спомени за Робърт колеж)*, съст. и ком. Калина Стоилова, превод Герасим Величков (София: Изд. на Отечествения фронт, 1980), 158.

Мемоарите на третия президент на Робърт колеж Кейлъб Франк Гейтс (1903–1932)⁶ и на дългогодишния ръководител на Американския девически колеж Мери Милс Патрик (1890–1924),⁷ на директора на Инженерното училище, разкрито към Робърт колеж през 1912 г. Лин Скипио (1912–1942)⁸, и на Аптуллах Куран, завършил колежа през 1948 г. и негов вицепрезидент между 1969 и 1971 г., а след това и първи ректор на новоосновения Босфорски университет,⁹ също са публикувани, както и спомените на някои преподаватели.¹⁰

Същевременно научаваме много за гледната точка на учениците от редица публикувани и непубликувани спомени на възпитаници и на Роберт колеж, и на Американския девически колеж, като Петър Мусевич-Бориков (учил в Робърт колеж като „външен“ ученик или „екстерн“ между 1867 и 1869 г.),¹¹ Алекси (или Бранимир) Попангелов (ученик между 1868 и 1870 г.),¹² Константин Хаджикалчев (1869–1872),¹³ Артър Бейкър (1871–1876),¹⁴ Михаил Маджаров (1873–1877),¹⁵ Халиде Едип Адъвар (випуск 1901),¹⁶ Хюсеин

⁶ Caleb Frank Gates, *Not To Me Only* (Princeton: Princeton University Press, 1940).

⁷ Mary Mills Patrick, *Under Five Sultans* (London: William and Norgate, 1930); Mary Mills Patrick, *Bosphorus Adventure: Istanbul (Constantinople) Woman's College* (California: Stanford University Press, 1934).

⁸ Lynn Scipio, *My Thirty Years in Turkey* (New Hampshire: Rindge, 1955).

⁹ Aptullah Kuran, *Bir Kurucu Rektörün Anıları: Robert Kolej Yüksek Okulu'ndan Boğaziçi Üniversitesi'ne* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002).

¹⁰ Elspeth McClure Clarke and Court Carroll Walters, *The Joy of Service: Memoirs of Elizabeth Dodge Huntington Clarke* (New York: National Board of the Young Women's Christian Association, 1979).

¹¹ НБКМ–БИА, ф. 605, а.е. 1.

¹² НБКМ–БИА, ф. 512, а.е. 1.

¹³ Константин Хаджикалчев, *Спомени*, ред. Пенка Петрова-Голийска и Данчо Господинов (София: Изд. „Изток-Запад“, 2006).

¹⁴ CU–RBML, Robert College Records MS # 1445, Series VIII, folder 42.

¹⁵ Михаил Маджаров, *Спомени* (София: Изд. „Дамян Яков“, 2004).

¹⁶ Halide Edip [Adıvar], *Memoirs of Halidé Edip* (London: John Murray, 1926).

Пекташ (випуск 1903),¹⁷ Соня Краева Кикименова (1908–1912),¹⁸ Бети Тенк (випуск 1945),¹⁹ Али Нейзи (випуск 1946),²⁰ Ерол Пекер (випуск 1950),²¹ Угур Ерсой (випуск 1955),²² Кяни Мутлугюн (випуск 1959),²³ нобеловият лауреат за литература Орхан Памук (випуск 1970)²⁴ и други.²⁵ Спомените на Петър Мусевич-Бориков, Алекси Попангелов, Михаил Маджаров и Соня Краева са използвани в изследването на Иван Илчев,²⁶ а спомените на Артър Бейкър

¹⁷ Fethi Tevetoğlu, „Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Dr. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)“. – *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Dergisi* IV/10 (1987): <http://atam.gov.tr/mustafa-kemal-pasa-general-harbord-gorusmesi-tanik-ve-tercumani-prof-dr-hulusi-y-huseyin-pektas/> (17.05.2013).

¹⁸ НБКМ–БИА, ф. 781, а.е. 1; ЦДА, ф. 1745 К, оп. 1, а.е. 76.

¹⁹ Betty Tank, *Pushing My Shadow. A Memoir 1939–1945* (East Chatham, NY: Lily Productions, 1995).

²⁰ Ali H. Neyzi, *Alma Mater and the Story of Robert College „Istanbul-New York“: Including the Memoirs of a Boarding Student: 1939–1946* (İstanbul: Peva Publications, 1997).

²¹ Erol Haker, *From Istanbul to Jerusalem. The Itinerary of a Young Turkish Jew* (İstanbul: The Isis Press, 2003); Erol Haker, *İstanbul'dan Kudüseye Bir Kimlik Arayışı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004).

²² Uğur Ersoy, *Erguvan Renkli Yıllar. Robert Koleji Öyküleri* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2004).

²³ Kâni Mutlugün Gökpinar, *Robert Kolej Günleri, 1954–1959* (İstanbul [s. n.], 1997).

²⁴ Orhan Pamuk, *İstanbul. Hatıralar ve Şehir* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003); Орхан Памук, *Истанбул. Спомените и градът*, прев. Розия Самуилова (София: Изд. „Еднород“, 2007).

²⁵ Talat Saim Halman, *Akılın Yolu Bindir* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003); Eren Yanık, *Akvaryum* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2004); Moris Fahri, *Young Turk* (London: Saqi Books, 2004); Orhan Türker, *Mega Revma'dan Arnavutköy'e. Bir Boğaziçi Hikâyesi* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2005); Asya Orhon, *Kolejlerin Koleji, Robert Kolej* (İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2005); Haldun Donmer, *Anılar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013); *Bir Geleneğin Anatomisi: Robert Kolej'in 150 Yılı/The Anatomy of a Tradition: 150 Years of Robert College 1863–2013*, ed. Cem Akaş (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2013), 401–419 (включва кратки спомени от Айше Кулин, Еркут Юджаоглу и Джем Козлу).

²⁶ Иван Илчев и Пламен Митев, *Докосвания до Америка (XIX – началото на XX век)* (София: Фондация „Хемимонт“, 2003), 181–367.

– съответно в изследването на Джон Фрийли,²⁷ посветени на историята на Робърт колеж и на Американския девически колеж.

Запазени са и дневници на преподаватели и ученици в двата колежа като например на д-р Едгар Фишер, преподавател по история и по-късно декан в Робърт колеж (1911–1936). Неговият дневник се съхранява в библиотеката на Държавния университет на Охайо и е използван в дисертацията на Джон Сесил Гукърт.²⁸ Пенка Рачева, смятана от някои изследователи за дъщеря на Петко Р. Славейков, която се дипломира от Американския девически колеж през 1883 г., оставя дневник от 1882 г., съхраняван в момента в библиотеката на Колумбийския университет в Ню Йорк.²⁹ Нейният дневник е проучен макар и необстойно в дисертацията на Етел Николс Томас.³⁰

Официалната и неофициална кореспонденция на президентите, преподавателите и учениците на Робърт колеж и на Американския девически колеж също са ценен извор за историята на двете учебни заведения. Доста голям обем от кореспонденция между ръководителите на Робърт колеж (основно първите двама президенти Хамлин и Уошбърн) в Цариград и благодетеля Кристофър Робърт в Ню Йорк, датираща между 1857 и 1878 г., се е съхранявала дълги години в архива на нюйоркското седалище на Съвета на настоятелите на Робърт колеж, който през 1919 г. става част от Асоциацията на близоизточните колежи (NECA).³¹ Кийт М. Грийнууд, автор на монография за ранната история на Робърт колеж по времето на първите му двама президенти, използва широко тази кореспонден-

²⁷ John Freely, *A History of Robert College* (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 93.

²⁸ John Cecil Guckert, *The Adaptation of Robert College to Its Turkish Environment, 1900–1927* (Ann Arbor, Michigan: The Ohio State University, 1968), 78–79.

²⁹ CU-RBML, American College for Girls Records MS # 1446, Series VI, folder 10.

³⁰ Ethel Nichols Thomas, *Mary Mills Patrick and the American College for Girls at Istanbul in Turkey* (New Brunswick, NJ: State University of New Jersey, 1979), 38–51.

³¹ CU-RBML, Robert College Records MS # 1445, Additional I, Series I, box 2 (*A Report on Archives of Robert College of Istanbul*).

ция и я вкарва в научно обращение, осветлявайки подробно взаимоотношенията между Робърт, Хамлин и Уошбърн.³²

Подобна кореспонденция, както и други материали се съхраняват в архива на днешната Частна американска гимназия „Робърт колеж“ в истанбулския квартал „Арнавуткьой“. През 1995 г. по-голямата част от този архив е пренесена в седалището на Съвета на настоятелите в Ню Йорк.³³ Този богат архивен материал, натрупан през дългата история на колежа, е използван частично от Джон Фрийли в споменатото изследване.³⁴ От документи в същия архив става ясно, че университетите „Джорджтаун“ и „Принстън“ са изиявявали желание да получат и съхраняват в библиотеките си архивите на Робърт колеж и на Американския девически колеж, намиращи се в нюйоркското седалище на общия им Съвет на настоятелите.³⁵ „Историята“ с тези архиви приключва неотдавна, през 2007 г., когато те са предоставени на Библиотеката за редки книги и ръкописи към Колумбийския университет в Ню Йорк. След обработка и каталогизация на архивния материал, от 2009 г. той е изцяло достъпен за проучвателска дейност. Друга, по-малка част от училищния архив продължава да се съхранява във функциониращата и днес в истанбулски квартал „Арнавуткьой“ едноименна частна американска гимназия. Така днес архивите на Робърт колеж и на Американския девически колеж са разделени на две части – по-голямата част е в Колумбийския университет в Ню Йорк, а по-малката – в днешната версия на Робърт колеж в Истанбул. И в двете части има материали от идентичен характер – кореспонденция между ръководствата на двата колежа и съветите на настоятелите, документи, отнасящи се до дейността на самите колежи и техните отдели, до сградния им фонд, каталози на учениците и регистри на завършилите, печатни издания на колежа, събрани

³² Keith M. Greenwood, *Robert College: the American Founders* (Istanbul: Boğaziçi University Press, 2000).

³³ CU-RBML, Robert College Records MS # 1445, Additional I, Series I, box 1.

³⁴ John Freely, *A History of Robert College*.

³⁵ CU-RBML, Robert College Records MS # 1445, Additional I, Series I, box 1.

статии и отзиви от вестници и списания за дейността им и определени събития, както и колекции от снимки.³⁶

В истанбулския архив обаче, който за разлика от нийоркския не е исторически, а архив на все още функционираща образователна институция, достъпът до който ако не е невъзможен, то е сравнително ограничен, се съхраняват и дневници с оценки от определени учебни години, както и картотека на всички ученици, учили в колежа между 1910 и 1971 г. Картотеката е подредена на хронологичен принцип и в картите на отделните ученици се съдържат данни за имената им, годината на раждане, първата и последната година в колежа, професия на бащата. Освен тях, за много ученици са запазени и лични досиета, чието преглеждане на практика е силно ограничено заради липсата на подходящи условия и съответна организация. Все пак, това, с което истанбулският архив е особено важен, са запазените до наши дни т.нар. ученически каталози (*catalogue of students*), за които ще стане дума по-нататък в увода.

Друга, много по-малка архивна колекция, включваща кореспонденция на Сайръс Хамлин и Джордж Уошбърн, както и писма от различни лица, вкл. и български ученици, адресирани до Хенриета, дъщеря на Хамлин и съпруга на Уошбърн, се съхранява поснастоящем в библиотеката на Харвардския университет.³⁷ В същата библиотека се съхранява и богатият архив на Американския съвет на пълномощниците за мисии в чужбина (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*), в който се съдържа кореспонденцията между централата на съвета в Бостън и мисионерската станция в Цариград в периода между 1837 и 1860 г., когато Хамлин е мисионер.³⁸

Запазени са и много писма от някои ученици на Робърт колеж до техните семейства или до други адресати, които разкриват лю-

³⁶ *Guide to the Archives of Robert College of Istanbul and the American College for Girls, 1863–1998. Organized, Filed and Recorded by May Fincancı and Ronald Totten* (Istanbul: Robert College of Istanbul, 1999); Вж. също: http://www.columbia.edu/cu/lweb/indiv/area/news/070404_RobertCollege.html (01.10.2010).

³⁷ Вж. <http://oasis.lib.harvard.edu/oasis/deliver/~hou00853> (01.07.2011).

³⁸ Keith M. Greenwood, *Op. cit.*, 260.

бопитни детайли от колежанския живот. Тук можем да посочим многобройните писма на българите Георги Робев (ученик в колежа между 1874 и 1878 г.)³⁹ и Асен Христофоров (випуск 1931).⁴⁰

Наред с богатите архиви, свързани с функционерите и учениците на Робърт колеж и на Американския девически колеж, важно значение имат и документите, отнасящи се до двата колежа, плод на османската администрация и съхранявани в Османския отдел на Държавните архиви на Република Турция (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) в Истанбул. Тези документи са предимно официална кореспонденция между османските власти и ръководството на Робърт колеж, както и разрешения за престой, пътуване и изследователска дейност за преподаватели и ученици в колежа, доклади на османски инспектори относно учебната дейност в колежа, разрешения за строеж на сграден фонд и др. С едно единствено изключение, датиращо съвсем отскоро,⁴¹ османският архивен материал, отнасящ се до историята на Робърт колеж и на Американския девически колеж, не бе проучен систематично и не бе вкаран в научно обращение до една публикация на автора на настоящото изследване.⁴² Разбира се, голям обем от правителствена архивна документация за Робърт колеж датира от републиканския период и тя е доста широко използвана в някои изследвания, касаещи този период.⁴³

³⁹ НБКМ–БИА, ф. 27, а.е. 6.

⁴⁰ ЦДА, ф. 782 К, оп. 2, а.е. 77; Запазени са писма и от Андрей Султанов от 1867г., непосредствено след напускането на Робърт колеж и заминаването му за САЩ. Вж. Rumjana Radkova, „The Bulgarian Andrej Sultanov in America in 1867“. – *Bulgarian Historical Review* 4 (1933), 115–119.

⁴¹ Funda Soysal, „Robert Kolej’in Osmanlı Dönemi/The Ottoman Period of Robert College“. – In: *Bir Geleniğin Anatomisi: Robert Kolej’in 150 Yılı/The Anatomy of a Tradition: 150 Years of Robert College 1863–2013*, ed. Cem Akaş (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2013), 43–106.

⁴² Orlin Sabev, *Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society (1863–1923)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014).

⁴³ Süleyman Büyükkaracı, *Türkiye’de Amerikan Okulları* (Konya: Yelken Basım-Yayımdağıtım, 2004), 19–204; Şaban Ulusoy, *Robert Koleji ve Yabancı Okullara Yönelik Atatürk Döneminde Yapılan Düzenlemeler* (Van: T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), непубликувана дипломна работа.

Всъщност, трябва да се отбележи, че повечето от изследванията върху историята на Робърт колеж и на Американския девически колеж се базират основно на публикуваните мемоари на техните президенти и частично на гореспоменатата кореспонденция и други материали. Такива са изследванията на Реджеп Юлке,⁴⁴ Мей Финджанджъ,⁴⁵ Ахмет Мердивенджи,⁴⁶ Зафер Топрак,⁴⁷ Мехмет Алтун,⁴⁸ Емине Коджаманоглу,⁴⁹ Йордан Желев⁵⁰ и други,⁵¹ както и

⁴⁴ Recep Ülke, *İstanbul Amerikan Kolejinin Tarihçesi: Kız ve Erkek Kısımları* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1956).

⁴⁵ May Fincancı, *The Story of Robert College. Old and New 1863–1982* (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1983).

⁴⁶ Ahmet Merdivenci, „Robert Kolej’in Türkiye’deki Elli Yıllık Öğretim Faaliyetleri“. – *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 11 (1987): 23–26.

⁴⁷ Zafer Toprak, „Arnavutköy Amerikan Kız Koleji“. – *Tombak. Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi* 29 (1999): 48–50; Zafer Toprak, „Amerika’nın Ülke Dışında İlk Koleji: Robert Kolej“. – *Tombak. Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi* 31 (2000): 18–25; Zafer Toprak, „Türkiye’de Amerikan Üniversitesi Sorunu: Demokrat Parti, Lozan ve Robert Kolej“. – *Toplumsal Tarih* 120 (2003), 92–94.

⁴⁸ Mehmet Altun, *Dünden Bugüne Boğaziçi Üniversitesi 1863–2013* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013).

⁴⁹ Emine Kocamanoğlu, „Osmanlı Döneminde Robert Kolej’de Din Eğitimi“. – In: *Osmanlı*, ed. Güler Eren, vol. 5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 359–366; Emine Kocamanoğlu, *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej–Mektebi Sultanî (Galatasaray Lisesi) Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), непубликувана дисертация за степен „доктор“.

⁵⁰ Йордан Желев, „Робърт колеж – средище на мултикултурния Ориент“. – В: *Българо-американски културни и политически връзки през XIX–първата половина на XX век*, съст. Иван Илчев и Пламен Митев (София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004), 132–152.

⁵¹ Shoko Takahata, „Educational Activities of Protestant Missionaries in the Ottoman Empire at the end of the 19th century concerning Robert College“. – *Journal of International Cultural Studies*, 2003 (статията е цитирана по информация, достъпна на следния интернет адрес: <http://researchmap.jp/read0103289/?lang=english>); Malcolm P. Stevens, Marcia R. Stevens, „A College on the Bosphorus“. – *Saudi Aramco World* 35, №2 (1984): <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/198402/a.college.on.the.bosporus.htm> (25.02.2011); Teyfur Erdoğan, „Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin Kısa Tarihi“. – In: *Üsküdar Sempozyumu 1, 23–25 Mayıs 2003: Bildiriler*, vol. 1, eds.

споменатите по-горе изследвания на Джон Гукърт, Джон Фрийли и Иван Илчев.

Особен изследователски интерес предизвикват българските ученици на двата колежа, които оставят трайна диря не само в историята на колежа като едни от най-изявените им възпитаници, но и в българската история. От по-кратките и ценни изследвания, посветени на българските ученици в Робърт колеж и в Американския девически колеж, на Ахмет Мердивенджи,⁵² Иван Илчев⁵³ и Иван Танчев⁵⁴ се отличава по-обемистото изследване на Иван Илчев, което макар и част от по-голям труд в съавторство с Пламен Митев, по обем и характер представлява на практика единственото в българската хуманитаристика монографично изследване по тази тема, което се базира и на материали от българските архивохранилища.⁵⁵ Налични са и няколко кратки изследвания върху арменските⁵⁶ и гръцките ученици.⁵⁷ Робърт колеж е изследван и в контекста на по-обхватни изследвания върху чуждестранните училища в Ос-

Zekeriya Kurşun and others (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2004), 302–324.

⁵² Ahmet Merdivenci, „Robert Koleji’n İlk Kırk Yılında Kolejde Yetiştirilmiş Olan Bulgarlar“. – *Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını* 16 (1988), 2–8.

⁵³ Иван Илчев, „Робърт колеж и формирането на българска интелигенция (1863–1878)“. – *Исторически преглед* 1 (1981): 50–62; Иван Илчев, „Робърт колеж и създаването на българската интелигенция преди Освобождението“. – *Училище* 3 (1993), 70–77.

⁵⁴ Иван Танчев, „Българи в американските учебни заведения в Цариград (от Освобождението до началото на XX век)“. – *Исторически преглед* 3 (1993), 91–109.

⁵⁵ Иван Илчев и Пламен Митев. Цит. съч., 181–367.

⁵⁶ Rober Koptaş, „1915’in Robert Koleji’n Kurbanları“. <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=1915in-robert-kolejli-kurbanlari&haberid=5003> (27.04.2013).

⁵⁷ На 19 ноември 2005 г. в Босфорския университет е проведена конференция, свързана с гръцките студенти на Робърт колеж, на тема: *Not the Least Among Many: The Greeks at Robert College*. Информация за конференцията е предоставена за интернет-платформата H-Turk на 14 ноември 2005 г. от Вангелис Кехриотис, преподавател по балканска история в университета. Сред включените в програмата на конференцията доклади внимание привлича докладът на Янис Скарлатос, озаглавен „Between Communalism and

манската империя и в Република Турция, както и върху българите, учили в Цариград.⁵⁸

Multicommunalism: Robert College in the Ottoman Period.“ За съжаление, нямаме достъп до докладите от тази конференция, тъй като не са публикувани.

⁵⁸ Тук ще цитираме основните монографии и изследвания: Никола Начов, „Цариград като културен център на българите до 1877 г.“ – *Сборник на БАН – Клон историко-филологичен и философско-обществен* 19, №12 (1925), 153–163; Илия Конев, *Америка в духовното пространство на Българското възрождане* (София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1996); Стоян Райчевски, *Америка и българите до Учредителното събрание 1879 г.* (София: Български бестселър, Национален музей на българската книга и полиграфия, 2003), 149–153; Иван Русев, *Търговската модерност на Българското възрождане* (София: ИБЦТ, 2012), непубликувана дисертация за степен д.и.н.; Румяна Радкова, „Българският възрожденски печат за средните и висши училища в Цариград“. – В: *Известия на Института за исторически изследвания*, Т. 31: Сборник в чест на проф. дин Стефан Дойнов (София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014), 349–351; Joseph S. Szylowicz, *Education and Modernization in the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1973); Frank Andrews Stone, *Academies for Anatolia: a Study of the Rationale, Program, and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey, 1830–1980* (Lanham MD: University Press of America, 1984); Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları* (İstanbul: Arba, 1989); M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990); Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991); İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990; II изд. Ankara: Ocak Yayınları, 1993); Adnan Şişman, *Osmanlı Devleti’nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri* (Balıkesir: Alem Basın-Yayın, 1994); Betül Başaran, *Reinterpreting American Missionary Presence in the Ottoman Empire: American Schools and the Evolution of Ottoman Educational Policies (1820–1908)* (Ankara: Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 1997); Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okullarının Türk Toplumuna Etkisi* (İstanbul: Nesil Basım Yayın, 1998); Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1999); Şamil Mutlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999); Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları* (İstanbul: Gökkuşe Yayını, 2005); Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri* (Ankara: Atatürk Araştırma